

Végül továbbgondolásra szánt kérdések is helyet kaptak az értekezésben. A hat felekezet egyházi neveinek részletesebb kategorizálása vetette fel azt a problémát, hogy ugyanazon név az eltérő vallási kultusznak megfelelően az egyik felekezetben újszövetségi nevek minősítendő, míg a másokban martirológiuminak. Így az egyházi nevek kategorizálása nagyobb körültekintést igényel. Átgondolásra érdemes a magyar nemzeti nevek divatjáról kialakult kép is, mivel névanyagom etnikai sokszínűsége azt mutatta, hogy az asszimilációs törekvés a németek, szlávok és a zsidóság körében is a magyar nemzeti nevek fokozott és több névegyedet felvonultató használatában fejeződött ki. Így további kutatás témája lehet annak feltárása, hogy a 17–18. századi betelepítések és a 19. századi természetes mobilitás következtében kialakuló etnikai összetettség milyen arányban járult hozzá a nemzeti nevek divathullámaéhoz. S ugyanez az etnikai sokszínűség keltette fel bennem azt a továbbgondolásra szánt kérdést, hogy a név eleji csonkult becéző alakok (*Bella, Lina; Náci*) tömeges elterjesztésében – a német közvetlen hatás mellett – vajon milyen szerepet játszhattak az izraeliták és a görög anyanyelvű görögkeletiek, akik e becenévi formát rendkívül gazdag névanyaggal használták.

Reményeim szerint munkám mind gyakorlati eredményeiben, mind elméleti problémafelvetéseiben összevethető más tanulmányok eredményeivel, és hasznosítható a további névtani kutatásokban.

III. DEBRECENI EGYETEM, ANGOL NYELVTUDOMÁNY

VERMES ALBERT PÉTER, PROPER NAMES IN TRANSLATION: A RELEVANCE-THEORETIC ANALYSIS

Debrecen, 2001. 168 lap

Témavezető: Komlósi László Imre

Opponensek: Heltai Pál, Hollósy Béla

Védés: 2002. május 17.

Megjelenés: Vermes Albert Péter, Proper Names in Translation: A Relevance-Theoretic Analysis.

Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005. 168 l.

Az értekezés alapvető állítása az, hogy a sokak által megfogalmazott nézettel szemben a tulajdonnevek fordítása egy nem-triviális kérdés, amely szorosan összefügg a tulajdonnév jelentésének problémájával. A dolgozat célja, hogy bemutassa, mi történik a tulajdonnevekkel a fordítás folyamatában, különös tekintettel az angol–magyar fordítás-irányra, valamint hogy rendszerezze és megfelelő elméleti keretbe helyezve megmagyarázza a feltárt jelenségeket.

A tanulmány időrendi sorrendben bemutat nyolc, a kutatás előzményének tekinthető, a kérdéskör tárgyalásának jellemző példáját adó művet. Általában elmondható ezekről, hogy miközben valamennyi szerző (implicit vagy explicit módon) alapvetőnek tekin-

ti a jelentés problémáját a kérdés tárgyalásában, egyikük sem teszi igazán kimerítő vizsgálat tárgyává a jelentés és a tulajdonnév fordításban mutatott viselkedésének összefüggéseit (bár az is igaz, hogy ez nem is mindegyik idézett mű kifejezett célja). Következésképpen a disszertációnak a kutatás általános céljával összefüggésben az a feladata, hogy részletes tárgyalását nyújtsa a tulajdonnévi jelentés kérdésének, és erre támaszkodva pontosan definiálja és átlátható rendszerbe foglalja a fordítók által alkalmazott műveleteket.

Az értekezés második fejezete áttekinti a hagyományos fordításelméleti megközelítéseket, és ezek hiányosságait kifejtve azt a nézetet támasztja alá, mely szerint a fordítást speciális kommunikációs folyamatként kell tekinteni, és ennek megfelelően leggyümölcsözőbb módon egy alkalmas kommunikációelmélet keretein belül vizsgálható. Ezt az elméleti keretet – elsősorban DAN SPERBER és DEIRDRE WILSON (*Relevance*. Oxford, 1986), illetve ERNST-AUGUST GUTT (*Translation and Relevance*. Oxford, 1991) munkái alapján – a harmadik és a negyedik fejezet ismerteti. Ebben az elméleti keretben, melyben a fordításelmélet egy általános és univerzális kommunikációelmélet természetes részét képezi, a fordítás jelenségei előre jelezhetővé és világosan megmagyarázhatóvá válnak a kontextus, a stimulus és az interpretáció egymásra hatását figyelembe véve a relevancia elvének alkalmazásával.

Az ötödik fejezet a különböző tulajdonnév-meghatározások összevetésével kezdődik, és rámutat az ezekben található következtelenségekre. Ezt követően elvégzi a tulajdonnevek jelentésének vizsgálatát, és megállapítja, hogy ebből a szempontból a tulajdonnév alapvetően nem különbözik az egyéb nyelvi kifejezésektől, vagyis jelentésének szerkezete egyáltalán nem kivételes, viszont nagyfokú változatosságot mutat. Egy kifejezés jelentése az adott elméleti keretben kétféle elemből, logikai és enciklopédikus információkból tevődik össze, melyek a memória különböző helyein vannak elraktározva. Az ún. prototipikus tulajdonnevek esetében (pl. *Margit*, *Eger* stb.) a logikai bejegyzés üres, vagyis a név nem rendelkezik analitikus logikai tulajdonságokkal, az enciklopédikus bejegyzés viszont tartalmazhat különböző asszociatív elemeket, melyek adott esetben felhasználhatók a megnyilatkozás interpretálásában a kontextus részeként. Más esetekben azonban a logikai bejegyzés is tartalmazhat információt. Valójában tehát a tulajdonnévi kategória egy sor különböző kifejezés kontinuumát jelöli, amely a prototipikustól (üres logikai bejegyzés) az egyáltalán nem prototipikusig (teljesen kitöltött logikai bejegyzés) terjed. Az utóbbiak közé tartoznak például az olyan kompozicionális nevek, melyek közszoói elemekből keletkeznek (pl. *Magyar Tudományos Akadémia*, *Zöld Sárkány Eszpresszó* stb.). Ezen általam frazálisnak nevezett nevek jelentésstruktúra szempontjából semmiben nem különböznek más frazális kifejezésektől. Ami végül is megkülönbözteti őket azoktól, az az a tény, hogy az adott megnyilatkozásban névként használjuk őket. Ilyen értelemben a tulajdonnév inkább pragmatikai kategóriának tűnik, semmint szemantikainak.

A dolgozat a fordítók által alkalmazott megoldásokat négy fordítási művelet átlátható és elméletileg is motivált rendszerében foglalja össze. Ezek a következők. – 1. Átvitel (transference), amelynek során a forrásnyelvi nevet eredeti alakjában illesztjük a célszövegbe. – 2. Behelyettesítés (substitution), mely a forrásnyelvi névnek egy vele megegyező releváns enciklopédikus tartalmat hordozó célnyelvi megfelelővel való felváltását

jelenti (pl. ném. *Dresden* ~ m. *Drezda*). – 3. Fordítás (translation), melynek során a forrásnyelvi nevet, vagy legalábbis egy részét egy olyan célnyelvi kifejezéssel helyettesítjük, amely a logikai tartalom megőrzése révén ugyanazon vagy megközelítőleg ugyanazon analitikus implikációkat eredményezi a célszövegben, mint az eredeti név a forrásszövegben (pl. ang. *The National Union of Belgian Opticians* ~ m. *Belga Optikusok Nemzeti Szövetsége*). – 4. Modifikáció (modification), ami a forrásnyelvi névnek egy olyan célnyelvi névvel való helyettesítését jelenti, amely logikailag és enciklopédikusan sem (vagy csak részben) áll kapcsolatban az eredetivel (pl. ang. *Stamboul* ~ m. *Törökhon*).

E műveletekre építve a hatodik fejezet első esettanulmánya arra tesz kísérletet, hogy megmagyarázza a tulajdonnevek kezelését Kurt Vonnegut „Slaughterhouse-Five” [Ötös számú vágóhíd] című regényének magyar fordításában, amelyből az előző bevezetés példái is származnak. A kiinduló hipotézis szerint a kitöltetlen logikai bejegyzéssel rendelkező neveket rendszeren átvisszük, a kitöltött logikai bejegyzéssel bíró neveket pedig rendszeren fordítjuk, ha csak az enciklopédikus bejegyzés nem tartalmaz a kontextus részeként felhasználandó feltevéseket, ami – optimális feldolgozási megfontolások miatt – szükségessé teheti a név modifikációját vagy behelyettesítését. – A számszerű eredmények megerősíteni látszanak a hipotézist: a kitöltetlen logikai bejegyzéssel rendelkező neveket nagyrészt átvitte a fordító, a többi pedig nagyrészt lefordította. A konkrét esetek vizsgálata során arra a megállapításra juthatunk, hogy az adott döntés háttérében mindig felfedezhető a fordító törekvése a kifejezés optimális feldolgozhatóságának biztosítására, vagyis azt a megoldást részesíti előnyben, amelyikről azt gondolja, hogy adekvát hatásokat eredményez, méghozzá oly módon, hogy ezek kimunkálása nem igényel az olvasótól indokolatlanul magas energiaráfordítást. – Végül azt vizsgálom, hogy van-e kimutatható összefüggés a négy művelet alkalmazásának gyakorisága, illetve a különböző tulajdonnév-kategóriák között. Ezzel azt szeretném eldönteni, hogy mennyiben relevánsak ezek a kategóriák a fordítás szempontjából. Azt láthatjuk, hogy míg például a személynéveket legtöbbször átviszi a fordító, a földrajzi neveket pedig tipikusan behelyettesíti vagy átviszi, az intézményneveket többnyire fordítja. Ez azonban könnyen megmagyarázható, hiszen a személynévek a legtöbb esetben nem bírnak kitöltött logikai bejegyzéssel, tehát átvivődnek; a földrajzi nevek hasonlóképpen vagy átvivődnek, vagy rendelkeznek egy konvencionális célnyelvi megfelelővel és behelyettesítődnek; az intézménynevek pedig tipikusan frazális nevek, vagyis rendelkeznek logikai tartalommal, tehát fordítódnak.

Úgy tűnik tehát, hogy hipotézisem megállja a helyét, vagyis az, hogy mi történik a névvel a fordítás során, összefügg az adott név jelentésstruktúrájával, és mindig a kontextus összes számottevő elemét tekintetbe vevő egyéni mérlegelést igényel a fordító részéről. További megállapításom az, hogy bár a különböző tulajdonnév-kategóriák kezelésében tényleges statisztikai különbségek mutathatók ki, e hagyományos osztályozás csak köztes kategóriaként releváns a kérdés szempontjából, mivel a különbségek végső soron a szemantikai struktúra változatosságával magyarázhatók, s a hagyományos tulajdonnév-osztályokat tekinthetjük tipikus jelentésstruktúra konfigurációkat összefogó kategóriákként is.

A J. F. Cooper „The Last of the Mohicans” [Az utolsó mohikán] című regényének gyermekek számára készült magyar fordítását feldolgozó második esettanulmány szám-

szerű eredményeit az első esettanulmányával összevetve azt találjuk, hogy itt ahhoz képest meglepően magas a modifikált elemek száma: több mint fele az összes esetnek. A hagyományos névkategóriákat illetően külön-külön is azt látjuk, hogy az elemek többsége majdnem minden kategória esetében modifikálódik. A két fordítás közötti szembeötlő különbség nagymértékben összefügg az információs szándék valamely kontextusban való kommunikálhatóságának kérdésével. Egy kommunikációs aktus ugyanis csak akkor lehet sikeres, ha releváns tud lenni, a relevancia pedig kontextusfüggő: az, hogy egy feltevéshalmaz megfelelő számú kontextuális hatást eredményez egy bizonyos kontextusban, nem jelenti azt, hogy ugyanerre egy másik kontextusban is képes lesz. Ez azonban csak egyik lehetséges oka egy kommunikációs aktus esetleges sikertelenségének; az eredmény akkor is kudarccal járhat, ha a kontextuális hatások kimunkálása túlzottan nagy erőfeszítést igényel a közönségtől. Éppen ezért „Az utolsó mohikán” magyar fordítója, Réz Ádám számos – tulajdonneveket is tartalmazó – történelmi-politikai jellegű leíró szakaszt kihagyott a fordításból, nehogy a feltételezett fiatal olvasó, akinek nem állnak rendelkezésére a megfelelő háttérfeltevés ahhoz, hogy értelmezni tudja ezeket a részeket, elveszítse érdeklődését, és befejezetlenül tegye le a könyvet. Más nevek azért modifikálódtak a fordításban, mert maguknak a név által hordozott enciklopédikus feltevéseknek a megléte kétséges az olvasó memóriájában. További modifikációk okául szolgálhatott még az is, hogy a fordítás feltételezett gyermek olvasója az eredeti szöveg feltételezett felnőtt olvasójához képest limitált feldolgozási kapacitással rendelkezik. Ezért olyan esetekben, amikor ugyanaz a szereplő az eredetiben különböző neven jelenik meg, a fordítás egy (többé-kevésbé) uniformizált változatot alkalmaz, hogy ezáltal megkönnyítse a célolvásó számára a név referensének előhívását a memóriából.

E megfontolásokból kitűnik, hogy az első kérdés, amellyel a fordító szembekerül, nem az, hogy miként lehet lefordítani egy adott üzenetet, hanem hogy egyáltalán kommunikálható-e ez az üzenet a másodlagos kommunikációs kontextusban a relevancia elvével összhangban. Minden egyéb, a részleteket illető probléma csak ennek a kérdésnek a megválaszolása után következhet. Az egyes esetekben a fordító által hozott döntések végsősorban mindig a különböző relevancia-tényezők függvényei, amely tényezők közt ott találjuk a célnyelvi kultúrát (és ennek részeként persze a célnyelvet), az adott kultúrára jellemző fordítási konvenciókat (melyek nyelvenként és kultúránként igen eltérőek is lehetnek), a szövegközi viszonyokat, a szövegfunkciót, és a szövegen belüli kontextust egyaránt.

PhD theses on Onomastics defended (1999–2004)

Beginning with the present issue summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are planned to be published regularly in *Névtani Értesítő*. Here, in the first case retrospectively, theses defended between 1999 and 2004 are presented in chronological order of defence: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence; bibliographical data of published works. Dissertations discussed in previous issues of our periodical are not treated here again. – A copy of the dissertations can be found in the library of the responsible university and in the library of the university institution responsible for the training. – The doctoral data base in the home page of the Ministry of

Education (<http://phd.om.hu>) gives information in connection with those who acquired the PhD degree after 11th of April 2001 presenting not only the propositions and the English summaries but mostly the dissertations themselves. (At present the data base does not contain information about doctors of ELTE University.)

1. ELTE, Budapest, Hungarian Linguistics. – ZÁNTÓ, EDINA: Complex analysis of micro-toponyms containing names of plants. – FARKAS, TAMÁS: The official changes of family names and names of married women in Hungary (with special emphasis on the second half of the 20th century). – VÖRÖS, FERENC: Family names of the Uplands (Slovakia) before and after the Treaty of Trianon (1920). – BÖLCSKEI, ANDREA: The role of onomastic correlation in the development of Hungarian settlement-names (with a survey of English settlement-names). – CSÁSZI, ILDIKÓ: Place-name types of the Zoboralja region (Slovakia). – MRS. GASPARICS KOVÁCS, ERZSÉBET: Historical and synchronic place-names of the Zsámbéki-medence. – KOI, BALÁZS: Personal names of Tiszabездéd, 1766–2000 (An analysis on the basis of the parish registers of the reformed church). – HÁRI, GYULA: Names of establishments in the former district Mór of Fejér county (An Onomastic Investigation). – SZOPOS, ANDRÁS: Onomastic monograph of village Csíkszentimre, 1602–2000 (Sântimbru, Rumania). – MRS. VARGA, JÓZSEFNÉ: Personal names of the Felső-Rábaköz region in the 18th–19th centuries.

2. University of Debrecen, Hungarian Linguistics. – TÓTH, VALÉRIA: The system of names in the Early Old Hungarian period (Place-names of Abaúj and Bars counties). – RÁCZ, ANITA: The system of settlement-names in Bihar county in the Old Hungarian Period. – VÁRNAI, JUDIT SZILVIA: Proper names in language and in linguistics (Possible approaches to proper names). – KECSKÉS, JUDIT: Denominational, ethnic and social factors determining the use of first names in Miskolc in the 18th–19th centuries.

3. University of Debrecen, English Linguistics. – VERMES, ALBERT PÉTER: Proper names in translation: a relevance-theoretic analysis.